

LUDEK SÝKORA, IVANA SÝKOROVÁ

RŮST A ÚPADEK METROPOLE: VĚCNÉ TÉMA VÝZKUMU MĚST

L. Sýkora, I. Sýkorová: *Growth and decline of metropolis: a perennial theme in urban research*. – Geografie–Sborník ČGS, 112, 3, pp. 237–249 (2007). The paper presents an overview of main themes and concepts that have shaped debates about urban growth and decline since 1920s. It begins with the growth of cities and metropolitan areas and their internal differentiation. In the further part, uneven development, deindustrialization, spatial divisions of labor and globalization are linked to social polarization, new urban cleavages and localities of growth and decline within contemporary cities. Final part touches upon current discussion about continuity and change and chaos or order in urban development patterns.

KEY WORDS: city – metropolitan area – decline – growth – restructuralization – uneven development.

Príspevek vznikl za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy z projektu č. 4/2006/R „Růst a úpadek metropole: suburbanizace a revitalizace brownfields“, MŠMT v rámci výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ a Fulbrightovy komise v rámci projektu „Complex Geography: Searching for the Core of the Discipline“. Článek by nebylo možné připravit bez přístupu k literatuře na Dartmouth College, New Hampshire, USA, kde oba autoři působili jako „visiting scholars“ na Department of Geography v akademickém roce 2006–2007.

Úvod

Článek předkládá stručné shrnutí vybraných témat výzkumu měst a jejich metropolitních území zaměřených na jejich vnitřní prostorovou diferenciaci z hlediska procesů a lokalit růstu a úpadku. Růst a úpadek měst, metropolitních regionů a jejich částí je jednou z nejčastějších oblastí geografických výzkumů (viz například Berry, Wheeler 2005). Přehled je pojat z hlediska vývoje zaměření, otázek a přístupů, které do značné míry odrážely skutečné trendy ve vývoji měst, jejich růstu a úpadku. Postihuje období od 20. let 20. století. V článku jsou využity především angloamerické zdroje. To je do značné míry dáno předstihem urbanizačního procesu v těchto zemích, výraznou dominancí odsud pocházejících konceptů ovlivňujících výzkum měst v dalších zemích a samozřejmě i dostupností zdrojů publikovaných v této části světa¹.

Růst a úpadek měst je široké téma, které by si pro důkladné zmapování zasloužilo rozsáhlou monografií. V historickém pohledu se rozpadá do dílčích podtémat, které dominovaly diskusím a výzkumu v určitých obdobích. Růst a úpadek byl pojímán různými způsoby a zasazen v rozmanitých kontextech a přístupech ke studiu města. Každé z dílčích témat by zasluhovalo samostatný článek. V rámci každého z témat je navíc možné najít koncepty, teorie a vý-

sledky, jež by si opět zasloužily pozornost a podrobný rozbor. V předloženém krátkém článku jsme se pokusili identifikovat hlavní okruhy výzkumu měst a metropolitních oblastí, které významnějším způsobem zahrnovaly i otázky růstu a úpadku. Témata se snažíme prezentovat v jejich historické posloupnosti. Nicméně vzhledem ke svému zaměření jsou některé pozdější přístupy rozvíjející starší koncepty nebo s nimi tematicky příbuzné zařazené právě s ohledem na obsahovou podobnost. Vzhledem k omezenému rozsahu přehled nenabízí podrobnou diskusi jednotlivých otázek, nicméně doufáme, že může sloužit jako obecný referenční rámec pro každého, kdo hledá relevantní zdroje k výzkumu růstu a úpadku měst, jejich čtvrtí, zón a metropolitních oblastí.

Formování moderního města

Připomeňme si, že růst měst v období průmyslové revoluce a s tím související jejich vnitřní diferenciací byly hlavním tématem Chicagské školy sociální ekologie měst (Park a kol. 1925). Práce Chicagské školy zahrnovaly kromě teoretických základů ekologie člověka (Park 1915, 1936a; Wirth 1939, 1945) i množství empirických výzkumů měst zaměřených na urbanizaci měst, utváření městského způsobu života, život v různorodých městských čtvrtích a vnitřní diferenciaci měst do mozaiky čtvrtí. Růst a diferenciacie představovaly dva klíčové analytické koncepty sloužící k uchopení dynamiky urbanizačního procesu a posouvání měst na vyšší úroveň vyspělosti, významnosti a komplexity. Vnitřní heterogenita měst byla považována za přirozený důsledek rozvoje a růstu koncentrovaného na malém území charakteristickém vysokým nahuštěním lidí, jejich kontaktů a činností a stále pokročilejší dělby práce. Z toho vyplývalo vnitřní rozrůžňování nejen ekonomických činností a sociálních skupin, ale i jednotlivých čtvrtí a zón uvnitř měst s koncentrací specifických skupin obyvatel nebo specializujících se na vybrané činnosti. Územní diferenciacie růstu byla zohledněna v modelech vnitřní prostorové struktury měst a diskusích, zda spíše odpovídá koncentrické –zonální struktuře popsané Burgessem (1925), sektorovému modelu Hoyta (1939) nebo městu s více jádry a různorodými specializovanými zónami Harrise a Ullmana

¹ Růst a úpadek měst či jednotlivých částí metropolitních oblastí byly v uplynulých sto letech snad nejvýznamnějším tématem studií měst v USA. Města a jejich proměny ovlivňovala nebývalá dynamika jejich růstu a výrazná diferenciacie vnitřního rozvoje z hlediska polarizace mezi zónami růstu a úpadku. V ostatních částech světa docházelo k podobnému vývoji měst a jejich regionů, byl však posunutý v čase a také méně vyhraněný. Růst a rozvoj metropolitních území, suburbanizace či úpadek vnitřních měst představují klíčové procesy proměn měst, které začaly v USA, dosáhly zde mimořádné dynamiky a rozsahu a byly zde tudíž také nejdříve reflektovány ve studiích měst. Koncepty a teorie utvořené v USA pak byly obvykle replikovány a na místní podmínky upravovány v ostatních zemích. Důvodem přitom nebyl jen posun v čase, ale patrně i určitá vyhraněnost konceptů pocházejících z USA odrážejících v porovnání například s Evropou mnohem kontrastnější formy urbanizace. Příkladem vlivu konceptů z USA na výzkum měst v Evropě je velké množství, a to především právě v oblasti postihující růst a úpadek. Zmiňme například dalekosáhlý vliv Chicagské školy sociální ekologie. Známa studie Halla a Haye (1980) „Growth Centres in the European Urban System” zcela explicitně reaguje na závěry práce Berryho (1973), které ověřuje v evropských podmínkách. Příkladem jsou i práce Lichtenbergerové (1984), které reflektují teorie pocházející z USA a upravují je pro středoevropský kontext. Velká část prací věnovaných růstu a úpadku vzniklých v evropském kontextu využívá a doplňuje nebo se vymezuje vůči již existujícím studiím a přístupům aplikovaným v USA. Obecný přehled studií měst zejména z pohledu urbánní sociální ekologie je českým čtenářům dostupný v práci Musila (2003).

(1945). Studie měst akcentovaly kvazirovnovážný stav systému rostoucího města. Prostorová struktura, její diferenciaci a růst a úpadek čtvrtí byly odvozovány od mechanismu soutěže o lepší umístění v prostoru (Hawles 1951). Procesy sukcese² a segregace (Park 1936b, McKenzie 1924, Cressey 1938) byly přijímány jako klíčové mechanismy vnitřního rozrůžňování města, dynamické proměny čtvrtí a přirozené a flexibilní adaptace na vnější podněty.

Růst metropolitních území

V období po 2. světové válce se pozornost výzkumu měst v USA zaměřila na dynamiku metropolitního růstu a utváření městských regionů a sídelních aglomerací (Berry 1973; Friedman, Miller 1965). Výsledky studií růstu měst v USA shrnuli Hall a Hay (1980, s. 27): růst se šíří (1) od velkých metropolí směrem k menším městům a postupně zasahuje nižší stupínky sídelní hierarchie, (2) z center do zázemí metropolitních oblastí, (3) z metropolitních urbanizovaných oblastí do nemetropolitních venkovských oblastí a (4) z tradičních průmyslových oblastí do nových růstových regionů s koncentrací služeb. Mnohé studie metropolitního růstu (např. Bogue 1950, Schnore 1957, Hawley a kol. 1964) však zdůrazňovaly nejen koncentraci do metropolitních areálů, ale i diferencovaný růst center a jejich zázemí. Klíčovými termíny pro postižení procesů prostorových změn se staly decentralizace a suburbanizace. Koncentraci populace do měst (jako hlavní mechanismus urbanizace) doplnila redistribuce populace uvnitř metropolitních území (jako významný faktor metropolitního růstu ve smyslu prostorového rozpínání). Vedle prostorového rozmístění obyvatelstva byla pozornost věnována i narůstající sociálně prostorové diferenciaci mezi jádry měst a předměstími (Schnore, Pinkerton 1966). Koncem 60. a počátkem 70. let věnovala sociologie a geografie měst značnou pozornost analýzám prostorové diferenciaci a modelování prostorových vzorců. K tomu používaly analýzu sociálních oblastí (*social area analysis*) a faktorovou ekologii (*factorial ecology*; výborným příkladem je analýza Chicaga od Huntera 1971). Důraz na podchycení prostorových struktur a explicitně deklarovaná abstrakce od interpretace jejich historického vývoje byla důsledkem kvantitativní revoluce v geografii (Schaefer 1953) promítající se do výzkumu měst. Nemalý vliv měl také společenský kontext stabilního ekonomického růstu v období po 2. světové válce, z něj vyplývající rozvoj měst a menší pozornost věnovaná hodnocení úpadku. V tomto společenském klimatu byly sociální problémy „řešeny“ výstavbou sociálního bydlení a problémy upadajících městských čtvrtí jejich kompletní přestavbou, tj. mechanismy modernistických přístupů v plánování a řízení rozvoje měst, které implantovaly regeneraci a růst do čtvrtí, které se dostaly do závěrečné fáze cyklu své „přirozené životnosti“ (Birch 1971).

Prostorová struktura měst a její změny pohledem matematických modelů

V 60. letech se ve studiích měst prosadila matematizace a modelování. Z hlediska vysvětlení formování struktury města doplnila sociální ekologii

² Sukcesi můžeme zjednodušeně interpretovat jako nahrazení původní sociální skupiny obývající dané území (městskou čtvrtí) jinou sociální skupinou.

měst neoklasická teorie „*land-use*“ o funkci „*bid rent*“ (Alonso 1964a, Richardson 1977). Důraz sociální ekologie na vývoj městských struktur se však vytratil. Neoklasické modely s historií, růstem a úpadkem nepočítaly (Alonso 1964b). Představovaly abstraktní matematické konstrukce založené na několika málo parametrech diferencujících prostorovou strukturu. Redukcionismus se týkal i přístupů k modelování proměn struktury měst. Typickým příkladem může být práce Newlinga (1969) modelující vliv růstu města na proměny hustoty zalidnění koncentrických zón města. Morill (1965) se zaměřil na podchycení prostorového růstu ghetta jako difuzního procesu. Malm, Olsson, Wärneryd (1966) modelovali vnitřně diferencovaný růst města na základě řady výchozích parametrů diferencujících území. Klíčovým parametrem většího těchto modelů byla fyzická vzdálenost. Blízkost či naopak odloučenost sice ovlivňuje rozhodování subjektů, ale sama o sobě není aktivním nositelem změny³. Zajímavé je, že odvozování vzorce prostorového růstu pomocí algoritmů aplikovaných na výchozí stav územní diferenciaci s důrazem na sousedství a difuzi se v posledních letech stalo dynamicky se rozvíjejícím tématem v souvislosti s rozvojem geografických informačních systémů. Dynamický vývoj krajiny, a v našem případě růst měst a zejména suburbanizace, jsou modelovány postupem buněčné automatizace (*cellular automata*; Batty, Xie 1997; White, Engelen 1993; Wu, Webster 1998). Zdá se, že postiznění vývoje velmi komplexní reality osídlení redukované na funkce akcentující vzdálenost či sousedství stále nachází díky novým technologiím a postupům své příznivce. Někteří autoři si uvědomují výrazná omezení těchto modelů z hlediska postiznění mnohostrannosti podmíněností ovlivňujících reálný vývoj krajiny (Couclelis 1997). Modely jsou však atraktivní zejména díky možnostem prognózování budoucích stavů a jejich vizualizace. Zda jde o slepou uličku poznání, kde zájem o matematické modelování za využití technologií GIS vytvoří autonomní a do jisté míry slepou větev poznání, jako tomu bylo u neoklasické „*land use*“ teorie a nové městské ekonomie (*new urban economics*, Richardson 1977), ukáže až čas.

Diferencovaný rozvoj metropolitních území

Ekonomická restrukturalizace 70. let 20. století přinesla významné územní změny a přitáhla pozornost k podchycení růstu a úpadku měst. Mnohá města, jejich části a také celé regiony totiž ve větší míře zasáhl úpadek. Studie center růstu v Evropě (Hall, Hay 1980) inspirovaná výsledky amerických studií z 50. až 70. let ještě interpretovala pokles počtu obyvatel a pracovních míst spíše ve smyslu decentralizace v rámci metropolitních regionů (vztah jádro a zázemí) a meziregionální distribuce v rámci národních sídelních a regionálních systémů. Van den Berg a kol. (1982) však již představili jednoduchý, schematický a tím také atraktivní model růstu a úpadku městských jader a jejich zázemí (jako dvou základních zón funkčních městských regionů – FUR) a oblastí mimo FUR. Zatímco primárním cílem analýzy Halla a Haya (1980) bylo podchytit růstová centra a vnitřní diferenciaci růstu a úpadku mezi městy a jejich regiony byla spíše podružná, van den Berg a kol. (1982) se především zaměřili na vnitřní diferenciaci uvnitř funkčních městských regio-

³ Viz například diskusi tzv. Toblerova prvního geografického zákona v Sui (2004) a navazujících článků druhého čísla *Annals of the Association of American Geographers* z roku 2004.

nů. Obě studie jsou dobrým příkladem systematického a komplexního uchopení růstu a úpadku jako diferenciacních procesů vnitřní prostorové organizace městských a metropolitních regionů. Van den Bergovo a kol. (1982) schéma spojující růst či úpadek celého FUR s růstem a úpadkem jádra a zázemí v rámci FUR a formulováním stadií urbanizačního procesu jakožto cyklu urbanizace, suburbanizace, desurbanizace a reurbanizace získalo širokou odezvu a stalo se referenčním rámcem mnoha dílčích studií rozvoje měst a jejich čtvrtí či zón.

Nerovnoměrný územní rozvoj

Na přelomu 60. a 70. let 20. století došlo k významnému paradigmatickému posunu ve vnímání a výzkumu měst a jejich vnitřní diferenciaci. Škola společenské relevance v sociální geografii (Pavlínek 1993) začala upozorňovat na palčivé společenské problémy, jakými byly v USA například koncentrace chudoby v některých městských čtvrtích a utváření ghett v důsledku rasové i socioekonomické segregace (Masery, Denton 1993). Do zorného úhlu akademických výzkumů a diskusí se dostaly problémové, upadající oblasti. Ty již nebyly vnímány jako přirozený výsledek růstu a rozvoje města, ale jako důsledek společenských nerovností a nespravedlností (Harvey 1973). Růst a rozvoj měst je výsledkem prosazování zájmů jedněch na úkor druhých (Moloch 1976). Koncept přirozené a funkční vnitřní diferenciaci regionů a měst nahradil (v některých akademických kruzích) termín nerovnoměrný rozvoj („*uneven development*“, Smith 1984). Koncept nerovnoměrného rozvoje má v sobě explicitně zabudované hodnotící stanovisko poukazující na nespravedlnosti kapitalistického systému. Stále se umocňující nerovnoměrnost v rozložení vlastnictví a přisvojování nedostatkových zdrojů a moci se promítá do socioekonomických geografických různorodostí a předurčuje tak odlišné životní možnosti a šance těm, kteří se narodí a působí v odlišných sociálních a geografických kontextech. Ve městech a metropolitních oblastech se sociální a ekonomické nerovnosti promítají do nerovnoměrného prostorového rozvoje prostřednictvím pozemkové renty, která je jednak odrazem odlišných fyzických, funkčních a sociálních kvalit geografického prostředí a zároveň i mechanismem tyto nerovnosti dále umocňující (Smith 1982). Teorie „*rent gap*“ (Smith 1979) nabízí v kontextu nerovnoměrného územního rozvoje vysvětlení, kde a kdy dochází k obratu v sestupné trajektorii upadajících čtvrtí a jejich následné regeneraci.

Deindustrializace, prostorové dělby práce, globalizace a restrukturalizace měst

Od 70. let 20. století začala postindustriální společnost vytlačovat industrializaci spojenou s urbanizací a masivním růstem měst do rozvojových zemí. Reakcí na ekonomickou recesi byla racionalizace výroby a snižování nákladů. Ztráty v zaměstnanosti ve vnitřních městech byly z valné většiny výsledkem racionalizace výroby (Massey, Meegan 1978). Na druhou stranu v hlavních metropolích rostla zaměstnanost ve výrobních službách (O'hUallachain, Reid 1991). Významné metropole a jejich oblasti již nebyly vnímány jako izolované geografické jednotky, ale jako součást národních (Borchert 1972) a nadnárod-

ních ekonomik (Knox, Taylor 1995). Součástí adaptace na nové ekonomické podmínky byl i specifický geografický vzorec nového kola investic v rámci postindustriální a zároveň globalizující se společnosti. Ten charakterizuje koncentrace řídicích funkcí, výzkumu a vývoje a vysoce specializovaných činností s vysokou přidanou hodnotou v jádrových regionech a jejich metropolích, zatímco rutinní výroby jsou zajišťovány v oblastech, které nabízejí nižší výrobní náklady (viz teorie prostorové dělby práce a nové mezinárodní dělby práce, Barff 1995, Cohen 1981, Massey 1984). Deindustrializace postihla vnitroměstské čtvrtě i celé regiony (Robson 1988). V tradičních průmyslových městech, kterým se vyhnuly postindustriální investice, o sobě začaly dávat vědět úpadek a beznaděj (Beauregard 2003). Spolupůsobení poválečné sociálně selektivní suburbanizace a deindustrializace vnitřních měst vytvořilo ostrý kontrast mezi jádry a zázemím metropolitních oblastí (Beauregard 2006). Všechna města však nešla po shodné trajektorii. Zatímco byl v modelovém Chicagu růst vystřídán úpadkem, Los Angeles se začalo na mapě Spojených států i světa objevovat jako významná postmoderní metropole. Formující se Losangeleská škola výzkumu měst začala používat termín restrukturalizace pro studium dynamicky se měnícího velkoměsta (Dear 2003). Vnitřní proměny globálních (Sassen 1991, 1994) a globalizujících se měst (Marcuse, van Kempen 2000) i měst nižších hierarchických úrovní, která získávají z globalizace, lze charakterizovat termínem restrukturalizace, který v sobě nese pozitivní charakteristiku rozvoje při nahrazení upadajících funkcí progresivnějšími činnostmi. Restrukturalizace Los Angeles byla provázána s růstem tohoto města, podobně jako tomu kdysi bylo u vnitřní diferenciaci Chicaga. Ve většině regionů však urbanizace narazila na limity růstu a prostorové koncentrace. Růst přestal být synonymem pro rozvoj. K rozvoji regionu, města či jednotlivých čtvrtí totiž může docházet i při poklesu počtu obyvatel a dokonce i pracovních příležitostí. Jejich struktura se však může výrazně měnit a vnitřní restrukturalizace tak zajistit nejen stávající, ale i zlepšující se postavení města a kvality života jeho obyvatel. Bez ohledu na pozici města v globální dělbě práce a to, zda se jako celek rozvíjí, stagnuje či upadá, staly se vnitřní diferenciaci, restrukturalizace či nerovnoměrný rozvoj ústředními tématy výzkumu měst. Jak dalece se v interpretaci jednotliví autoři přiklání k využití některého z těchto termínů, však záleží na tom, zda v hodnocení akcentují spíše přirozenou funkční roli vnitřních rozdílů nebo naopak chtějí poukázat na sociální nerovnosti a nespravedlnosti.

Rozevírající se nůžky mezi světem chudoby a bohatství: sociální polarizace a duální město

Růst industriálního města byl symbolem pokroku, modernizace a výhod pro všechny obyvatele města i přesto, že bylo jejich rozdělení nerovnoměrné. Ekonomické mechanismy sice nerovnosti umocňovaly, veřejný sektor však zajišťoval spravedlivější přístup k základním statkům a službám. Ekonomický růst byl a stále je vnímán jako klíčový mechanismus zvyšování kvality života obyvatel, a tak je i hlavním cílem rozvojových politik měst a regionů. Toto základní paradigma však v posledních letech narušuje narůstající množství literatury poukazující na skutečnost, že i v hlavních metropolích, které jsou tahouny rozvoje, se nůžky rozdílů mezi světy bohatství a chudoby začínají rychle rozevírat. Castells a Mollenkopf (1991) ve své studii New Yorku upozornili

na narůstající kontrast města bohatých (skupina bílých a vzdělaných manažerů) a města chudých (černošské a latinskoamerické obyvatelstvo pracující v průmyslu a službách). Použili přitom termín duální město s cílem obrazně postihnout paralelní existenci dvou odlišných měst ve vzájemně nerovné pozici na jednom teritoriu. Jejich pojetí přitom korespondovalo s analýzami Sassen (1984, 1991), která nejdříve poukázala na narůstající polarizaci na trhu práce a pak ji propojila s vlivem globalizace na nerovnoměrný rozvoj měst. Koncept duálního města se stal symbolickým vyjádřením charakteru současných metropolí, které jsou zároveň místy koncentrace bohatství a moci i místy rostoucí bída a úpadku (Bourne 1993). Diskuse se vedou o tom, zda ve velkých rostoucích metropolích skutečně dochází k sociální polarizaci, tj. koncentraci na obou stranách pomyslného spektra bohatství a chudoby, nebo zda jen dále pokračuje narůstání existujících nerovností, z nichž vyšší sociální vrstvy těží více než vrstvy nižší. Situace v různých městech přitom závisí nejen na působení ekonomických vlivů a diferenciaci na trhu práce, ale i na charakteru sociálního státu a míry vlivu veřejného sektoru (Hamnett 1996, 2003; Prêteceille 2006).

Geografický rozměr postindustriální/postmoderní metropole

Nesnadným, ale klíčovým úkolem je provázání společenských trendů a změn v prostorové struktuře měst. Koncepty ekonomické restrukturalizace, sociální polarizace a duálního města však odraz v prostorové diferenciaci měst nezahrnovaly. Diskuse přiznávaly, že restrukturalizace vytváří složitější a hůře zobecnitelnou vnitřní prostorovou strukturu města. Akcent byl však vzhledem k dílčím zájmům položen buď na úpadek čtvrtí vnitřního města, nebo naopak na jejich gentrifikaci. Stranou pozornosti nezástal ani sociální pokles starších předměstí. Složitost proměňující se krajiny postmoderní metropole se snažili podchytit například Knox (1991) nebo Bourne (1993). Marcuse (1993) ve své kritice duálního města poukázal na to, že podíl některých sociálních skupin a ekonomických funkcí sice roste, avšak to se odehrává v rámci historicky vzniklé struktury měst, kterou nelze změnit ze dne na den. Sociální a ekonomické změny promítl do prostorové struktury města prostřednictvím konceptu města čtvrtí („*quartered city*“). Na základě rezidenční a ekonomické diferenciaci rozdělil území města do pěti základních kategorií. Rezidenční zóny zahrnují luxusní bydlení v malých enklávách či izolovaných budovách užívané lidmi z vrcholu společenské hierarchie, gentrifikované město obývané mladými, bezdětnými domácnostmi manažerů a profesionálů („*yuppies*“), suburbánní zónu rodinných domků a lepší nájemní byty ve vnitřním městě obývané střední třídou, městské čtvrtě chátrajících nájemních domů obývané obyvatelstvem s nižšími příjmy, často dělnických povolání s výrazným podílem sociálního bydlení a úpadkovou zónu chudých, nezaměstnaných a bezdomovců. Rezidenční zóny mají přitom paralelu v ekonomické složce, kde Marcuse (1993) rozlišil místa nejdůležitějších rozhodnutí (prestižní kanceláře, zadní sedadla luxusních limuzín či letadel, kluby milionářů), město výrobních služeb (kanceláře v centru měst – CBD – spojené telekomunikačními prostředky do celosvětové sítě), město přímé produkce (lokality výroby, služeb a administrativy uvnitř metropolitní oblasti mimo centrum), město manuálně pracujících (drobná výroba a skladování, šedá ekonomika, podnikatelské aktivity imigrantů) a reziduální (zbytkové) město s vysokým podílem černé ekonomiky (úpadková zóna). Marcuse (1993, 1997) přitom zdů-

razňuje především narůstající význam některých míst a typů čtvrtí a městských zón a jejich vzájemnou segregaci a separaci. Důraz klade zejména na separaci citadel, tj. míst koncentrace bohatství, segregaci ghett sociálně vyloučených a specifický svět etnických enkláv kulturně se vymykajících z tradičních vzorců založených na socioekonomické diferenciaci.

Lokality růstu (a úpadku) v současných metropolích

V posledních dvaceti letech byla pozornost věnována specifickým transformujícím se lokalitám v rámci měst. Podněty z velkého množství podrobných případových studií se někteří autoři pokusili shrnout do zobecňujícího obrazu postindustriální, postmoderní či globalizující se metropole. Taková shrnutí však zpravidla zdůrazňují vybrané typy lokalit procházejících radikální proměnou a často vytvářejí dojem určité eklektičnosti, nesystematičnosti a neúplnosti. Knox (1991) například identifikoval zóny koncentrace „*high-tech*“ průmyslu, místa městských festivalů, polyfunkční rozvojové projekty, gentrifikované čtvrtě, plánované příměstské komunity, památkově chráněná území a lokality zviditelňující se postmoderní architekturou. Mnozí autoři vzhledem ke svému zaměření akcentují jen některé typy lokalit. Např. Beauregard a Haila (2000), kteří studují komerční nemovitosti, zdůrazňují rozvojový potenciál nábřeží a opuštěných průmyslových zón. O systematičtější uchopení současné restrukturalizace prostorové organizace metropolí se pokusili Marcuse ve spolupráci s van Kempenem (2000), kteří předložili agendu pro výzkum globalizujících se měst s důrazem na vybrané lokality růstu a úpadku. K největším změnám podle nich dochází a bude docházet v tzv. měkkých lokalitách. Mezi ně zahrnují nábřeží (populární pro investory a poptávané zákazníky), staré průmyslové oblasti v centrálních lokalitách (očekávané funkční změny), brownfields (úpadek, bariéry kontaminace, ale také růstový potenciál v případě regenerace), území sociálního bydlení (pokračující propad), lokality na okraji městského centra (gentrifikace, změna funkčního využití), historické struktury (narůstající atraktivita) a veřejné prostory (privatizace jejich využití a s ní spojené sociální konflikty). Marcuse a van Kempen (2000) však ze svého zorného pole vypustili lokality na krajích metropolitních území. Bezbřehá suburbanizace a její formy však stále přitahují obrovskou pozornost. Zejména decentralizace nerezidenčních funkcí je považována za hlavní sílu modelující prostorovou organizaci rozsáhlých metropolitních území. Diskuse se přitom v poslední době přesunuly od měst na okrajích („*edge cities*“, Garreau 1991) k městům bez hranic („*edgeless cities*“, Lang 2003; Lang, LeFurgy 2003). Zcela specifickým novým fenoménem jsou pak uzavřené hlídané komunity („*gated communities*“, Blakely, Snyder 1997, 1998; Blandy 2006).

Řád, nebo nahodilost? Kontinuita, nebo proměna?

Některé podněty posledních 15 let směřovaly k tomu, že prostorovou formu rozvoje současných měst nejen není možné zachytit, ale šlo by o zbytečné úsilí, protože postmoderní urbanizace se vyznačuje radikálně odlišným prostorovým vzorcem charakteristickým naprostou nahodilostí rozvoje (Dear, Flusty 1998). V posledních letech se tak rozvinula diskuse kontrastující Chicagskou a Losangeleskou školu studií měst. Zatímco Chicagská škola je v těchto diskusích spojována s hledáním řádu, pravidelností a funkčních vazeb při for-

mování měst včetně jejich územní struktury a organizace, Losangeleská škola vychází z přesvědčení, že cíle, teorie a postupy Chicagské školy již neodpovídají současnému období v podstatě nahodilé postmoderní urbanizace charakteristické naprostou neuspořádaností prostorového rozvoje. Argumenty v těchto diskusích často využívaly příklady studií jednotlivých měst nebo vybraných procesů jejich restrukturalizace. Systematickou analýzu amerických měst předložil až Hackworth (2005). Pro roky 1970, 1980, 1990, 2000 analyzoval čtyři proměnné (hustotu obyvatel, nájemné, průměrnou hodnotu bytu a příjem) na úrovni sčítacích okrsků, a to ve všech metropolitních oblastech USA. Inspirací mu byly Hoytovy práce (1933, 1939). Zaměřil se na identifikaci růstu a úpadku v zónách daných kilometrovou vzdáleností od centra metropolitní oblasti a identifikaci lokalit (sčítacích okrsků) největšího růstu a úpadku. Přestože v posledních desetiletích v amerických metropolitních územích zpravidla docházelo k opětovnému růstu centrálních částí měst, úpadku vnitřních starých předměstí a pokračování prostorového rozpínání měst do okolí („*sprawl*“), nešlo o univerzální vzorec platný ve všech městech. Hackworth (2005) však uzavírá, že jednoznačné nebyly ani formy a prostorové vzorce urbanizačního procesu během 20. století. Jím sledované období od roku 1970 sice znamená jistý posun, ale nikoliv radikální obrat směrem k postmoderní, zcela chaotické urbanizaci Deara a Flustyho (1998). Podobně Wyly (1999) a již zmíněný Marcuse (1993, 1997) zdůrazňují značný význam kontinuity v prostorové struktuře metropolitních oblastí. Studie Hackwortha (2005) a její závěry potvrzují, že schematické, popisné, silně generalizující a nutně zjednodušující, ale přitom systematické uchopení vnitřní prostorové diferenciacce rozvoje měst má svůj význam. Umožňuje totiž pro celý systém měst empiricky dokumentovat skutečnosti, o nichž se vedou rozsáhlé diskuse opírající se často o zkušenosti a poznatky založené pouze na dílčích empirických studiích jednotlivých měst, jejich částí, či specifických procesů ovlivňujících proměny měst.

Bez závěru

Dynamický vývoj měst a jejich metropolitních území představuje předmět studia, který bude vždy v předstihu před naším poznáním. Poznáním, které je nejen opožděné, ale i dílčí, neúplné a nerovnoměrné. Předložený přehled odkazuje pouze na fragment publikací věnovaných růstu a úpadku měst. I při důrazu na ty práce, které získaly významný akademický ohlas, obnáší tento přehled i jistou nerovnoměrnost danou osobní znalostí, preferencemi a důrazem autorů. I přesto si však dovolujeme tvrdit, že předložený obraz zároveň odráží i nerovnoměrnost skutečného poznávání rozvoje, růstu a úpadku metropole. Přehled nenabízí podrobné analýzy jednotlivých konceptů. To ani v rámci omezeného prostoru nemůže. V poměrně stručné a kompaktní podobě poskytuje vstupní rámcový pohled na témata akademických výzkumů a diskusí včetně odkazů na příklady titulů, které identifikovaná témata reprezentují.

Literatura:

- ALONSO, W. (1964a): Location and Land Use. Harvard University Press, Cambridge, 204 s.
- ALONSO, W. (1964b): The Historic and the Structural Theories of Urban Form: Their Implications for Urban Renewal. *Land Economics*, 40, č. 2, s. 227–231.
- BARFF, R. (1995): Multinational corporations and the new international division of labor. In: Johnston, R. J., Taylor, P., Watts, R. (eds.): *Geographies of Global Change*. Routledge, London, s. 50–62.
- BATTY, M., XIE, Y. (1997): Possible urban automata. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 24, č. 2, s. 175–192.
- BEAUREGARD, R. (2003): *Voices of Decline. The Postwar Fate of US Cities*. Second Edition. Routledge, New York, 304 s.
- BEAUREGARD, R. (2003): *When America Became Suburban*. University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 271 s.
- BEAUREGARD R., HAILA A. (2000): The Unavoidable Continuities of the City. In: Marcuse, P., van Kempen, R. (eds.): *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Blackwell, Oxford.
- BEAUREGARD, R. A., HOLCOMB, H. B. (1981): *Revitalizing cities*. Association of American Geographers, Washington, 84 s.
- BERRY, B. J. L. (1973): *Growth Centres in the American Urban System*. 2 vol. Cambridge, MA: Ballinger.
- BERRY, B. J. L., WHEELER, J. O. (2005): *Urban Geography in America, 1950–2000*. Routledge, New York and London, 382 s.
- BIRCH, D. L. (1971) Towards a stage theory of urban growth. *Journal of the American Institute of Planners* 37, s. 78–87.
- BLAKELY, E. J., SNYDER, M. G. (1997): *Fortress America: Gated Communities in the United States*. Brookings Institution Press, Washington, D.C., 209 s.
- BLAKELY, E. J., SNYDER, M. G. (1998): Separate places: Crime and security in gated communities. In: Felson, M., Peiser, R. B. (eds.): *Reducing crime through real estate development and management*. Urban Land Institute, Washington, D. C, s. 53–70.
- BLANDY, S. (2006): Gated communities in England: historical perspectives and current developments. *GeoJournal*, 66, č. 1–2, s. 15–26.
- BOGUE, D. J. (1950): Changes in Population Distribution Since 1940. *The American Journal of Sociology*, 56, č. 1, s. 43–57.
- BORCHERT, J. R. (1972): America's Changing Metropolitan Regions. *Annals of the Association of American Geographers*, 62, č. 2, s. 352–373.
- BURGESS, E. W. (1925): The growth of the city: an introduction to a research project. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D. (ed.). *The City*. University of Chicago Press, Chicago, s. 47–62.
- COHEN, R. B. (1981): The new international division of labour, multinational corporations and urban hierarchy. In: Dear, M., Scott, A. J. (eds.): *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. Methuen, London and New York, s. 287–315.
- COUCLELIS, H. (1997): From cellular automata to urban models: new principles for model development and implementation. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 24, č. 2, s. 165–174.
- CRESSEY, P. F. (1938): Population Succession in Chicago: 1898–1930. *The American Journal of Sociology*, 44, č. 1, s. 59–69.
- MOLLENKOPF, J. H., CASTELLS, M., eds (1991): *Dual City: Restructuring New York*. Russel Sage Foundation, New York, 477 s.
- DEAR, M. (2003): The Los Angeles school of urbanism: an intellectual history. *Urban Geography*, 24, s. 493–509.
- DEAR, M., FLUSTY, S. (1998): Postmodern urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*, 88, s. 50–72.
- DUNCAN, B., SABAGH, G., VAN ARSDOL, M. D. (1962): Patterns of City Growth. *The American Journal of Sociology*, 67, č. 4, s. 418–429.
- FRIEDMAN, J. MILLER, J. (1965): The urban field. *Journal of the American Institute of Planners*, 31, s. 312–320.
- GARREAU, J. (1991): *Edge City. Life on the New Frontier*. Anchor Books, New York, 548 s.
- HACKWORTH, J. (2005): Emergent urban forms, or emergent post-modernisms? A comparison of large U.S. metropolitan areas. *Urban Geography*, 26, č. 6, s. 484–519.

- HEINEBERG H. (2005): Cities in Germany – Between Growth, Shrinkage and Restructuring. *Geographische Rundschau international edition*, 1, č. 1/2005.
- HALL, P. G., HAY, D. G. (1980): *Growth Centres in the European Urban System*. Heinemann Education al., London, 278 s.
- HAMNETT, CH. (1996): Social polarization, economic restructuring and welfare state regimes. *Urban Studies*, 33, č. 8, s. 1407–1430.
- HAMNETT, CH. (2003): *Unequal City: London in the Global Arena*. Routledge, London, s. 292.
- HARVEY, D. (1973): *Social justice and the city*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 336 s.
- HAWLEY, A. H. (1951): The Approach of Human Ecology to Urban Areal Research. *The Scientific Monthly*, 73, č. 1, s. 48–49.
- HAWLEY, A. H., DUNCAN, B., GOLDBERG, D. (1964): Some Observations of Changes in Metropolitan Population in the United States. *Demography*, 1, č. 1., s. 148–155.
- HOYT (1933): *One Hundred Years of Land Values in Chicago*. University of Chicago Press, Chicago.
- HOYT, H. (1939): *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. US Federal Housing Administration, Washington DC.
- HOYT, H. (1943): The Structure of American Cities in the Post-War Era. *The American Journal of Sociology*, 48, č. 4, s. 475–481.
- HOYT, H. (1966): Growth and Structure of Twenty-One Great World Cities. *Land Economics*, 42, č. 1, s. 53–64.
- HUNTER, A. (1971) *The Ecology of Chicago: Persistence and Change, 1930–1960*. The American Journal of Sociology, 77, č. 3, s. 425–444.
- KNOX, P. (1991): The restless landscape: Economic and socio-cultural change and the transformation of Washington, DC. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, s. 181–209.
- KNOX, P. L., TAYLOR, P. J., eds (1995): *World Cities in a World-System*. Cambridge University Press, Cambridge, 335 s.
- LANG, R. (2003): *Edgeless Cities: Exploring the Elusive Metropolis*. Brookings Institution, Washington DC, 154 s.
- LANG, R., LEFURGY, J. (2003): *Edgeless Cities: Examining the Noncentred Metropolis*. *Housing Policy Debate*, 14, č. 3, s. 427–60.
- LICHTENBERGER, E. (1984): The crisis of the central city. In: Heinritz, G., Lichtenberger, E. (eds): *The Take-Off of Suburbia and the Crisis of the Central City*. Proceedings of the international symposium in Munich and Vienna 1984. Franz Steiner Verlag Wiesbaden, s. 157–172.
- MARCUSE P. (1993): What's So New About Divided Cities? *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, č. 3, s. 355–365.
- MARCUSE, P. (1997): The enclave, the citadel, and the ghetto. What has changed in the post-Fordist U.S. city. *Urban Affairs Review*, 33, č. 2, s. 228–264.
- MARCUSE, P., VAN KEMPEN, R., eds (2000): *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Blackwell, Oxford, 318 s.
- MASSEY, D. (1984): *Spatial divisions of labor: social structures and the geography of production*. Methuen, New York, 339 s.
- MASSEY, D., MEEGAN, D. (1978): Industrial restructuring versus the cities. *Urban Studies* 15, č. 3, s. 273–288.
- MASSEY, D. S., DENTON, N. A. (1993): *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge, MA, London, England, 292 s.
- MCKENZIE, R.D. (1924): The Ecological Approach to the Study of the Human Community. *The American Journal of Sociology*, 30, č. 3, s. 287–301.
- MOLOTCH, M. (1976): The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place. *The American Journal of Sociology*, 82, č. 2, s. 309–332.
- MORRILL, R.L. (1965): The Negro Ghetto: Problems and Alternatives. *Geographical Review*, 55, č. 3, s. 339–361.
- MUSIL, J. (2003): Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000. *Sociologický časopis*, 39, č. 2, s. 137–167.
- NEWLING, B. E. (1969): The Spatial Variation of Urban Population Densities. *Geographical Review*, 59, č. 2, s. 242–252.
- O HUALLACHAIN, B., REID, N. (1991): The Location and Growth of Business and Professional Services in American Metropolitan Areas, 1976-1986. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, č. 2, s. 254–270.

- PARK, R. E. (1915): The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the City Environment. *The American Journal of Sociology*, 20, č. 5, s. 577–612.
- PARK, R. E. (1936a): Human ecology. *The American Journal of Sociology*, 42, č. 1, s. 1–15.
- PARK, R. E. (1936b): Succession, an Ecological Concept. *American Sociological Review*, 1, č. 2, s. 171–179.
- PARK, R. E., BURGESS, E., MCKENZIE, R. (1925): *The City*. University of Chicago Press.
- PAVLÍNEK, P. (1993): Anglo-americká geografie ve dvacátém století. In: L. Sýkora (ed.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK Praha*.
- PRÉTECEILLE, E. (2007): Is gentrification a useful paradigm to analyse social changes in the Paris metropolis? *Environment and Planning A*, 39, s. 10–31.
- PULIDO, R. (2000): Rethinking environmental racism: white privilege and urban development in Southern California. *Annals of the Association of American Geographers*, 90, č. 1, s. 12–40.
- REISS, A. J. (1956): Research Problems in Metropolitan Population Redistribution. *American Sociological Review*, 21, č. 5, s. 571–577.
- RICHARDSON, H. W. (1977): *The New Urban Economics: and Alternatives*. Pion Limited, London, 266 s.
- ROBSON, B. (1988): *Those Inner Cities: Reconciling the Economic and Social Aims of Urban Policy*. Clarendon Press, Oxford, 243 s.
- SASSEN, S. (1994): *Cities in a World Economy*. California, Pine Forge Press, Thousand Oaks, 157 s.
- SASSEN, S. (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, 397 s.
- SASSEN-KOOB, S. (1984): The new labour demand in global cities. In: Smith, M.P. (ed.): *Cities in Transformation: Class, Capital and the State*. Sage, Beverly Hills – California, s. 139–171.
- SCHAEFER, F. K. (1953): Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, č. 3, s. 226–249.
- SCHNORE, L. F. (1957): Metropolitan Growth and Decentralization. *The American Journal of Sociology*, 63, č. 2, s. 171–180.
- SCHNORE, L. F., PINKERTON, J. R. (1966): Residential Redistribution of Socioeconomic Strata in Metropolitan Areas. *Demography*, 3, č. 2, s. 491–499.
- SMITH, N. (1979): Toward a theory of gentrification: A back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association*, 54, č. 4, s. 538–548.
- SMITH, N. (1982): Gentrification and Uneven Development. *Economic Geography*, 58, č. 2, s. 139–155.
- SMITH, N. (1984): *Uneven Development. Nature, Capital and the Production of Space*. Blackwell, New York, s. 198.
- SUI, D. Z. (2004): Tobler's First Law of Geography: A Big Idea for a Small World? *Annals of the Association of American Geographers*, 94, č. 2, s. 269–277.
- VAN DEN BERG, L., DREWETT, R., KLAASSEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982): *A Study of Growth and Decline. Urban Europe, 1*. Pergamon Press, Oxford, 162 s.
- WHITE, R., ENGELEN, G. (1993): Cellular automata and fractal urban form: a cellular modelling approach to the evolution of urban land-use patterns. *Environment and Planning A*, 25, č. 8, s. 1175–1199.
- WIRTH, L. (1939): Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*, 44, č. 1, s. 1–24.
- WIRTH, L. (1945): Human ecology. *The American Journal of Sociology*, 50, č. 6, s. 483–488.
- WU, F., WEBSTER, C. J. (1998): Simulation of land development through the integration of cellular automata and multicriteria evaluation. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 25, č. 1, s. 103–126.
- WYLY, E. K. (1999): Continuity and Change in the Restless Urban Landscape. *Economic Geography*, 75, č. 4, s. 309–338.

Summary

GROWTH AND DECLINE OF METROPOLIS: A PERENNIAL THEME IN URBAN RESEARCH

The paper presents a concise overview of main themes and concepts that have shaped debates about urban growth and decline since 1920s. It consists of short blocks ordered in time sequence, each reflecting themes and concepts. Beginning with formation of modern metropolis the paper gives attention to social ecology of Chicago school and social and neighborhood change within urban landscapes. Next part focuses on the metropolitan growth, suburbanization, decentralization and redistribution of population and human activities within metropolitan landscapes and their impacts on changing intra-metropolitan patterns of growth and decline. Metropolitan areas have been analyzed comparing growth and decline in cities, suburbs and areas outside metropolitan regions arriving to schematic classification assessing urban spatial change either along the division between centralization and decentralization or as discrete stages in urban development: urbanization, suburbanization, deurbanization and reurbanization. Neoclassical land use economics, new urban economics and recent cellular automata models have attempted to grasp the urban structure and its dynamics through the reduction of its complexity to a limited number of fundamental parameters. Since 1970s, deindustrialization, spatial divisions of labor and globalization affected uneven development between regions and cities as well as within cities. The spatially selective urban growth produced by the new investment round associated with expanding advance services that form the leading edge of global economy has formed landscapes of sharp contrasts with declining postindustrial areas. Concepts such as uneven development or restructuring have been applied to grasp this dramatically changing nature of globalizing cities. Increasing wage and income disparities together with the weakening role of welfare state contributed to the emergence of socially-polarized urban population. This was reflected with the use of concepts such as dual or divided city that symbolize parallel processes of social growth and decline present in contemporary cities. However, urban areas are influenced by both old and newly emerging types of social groups and economic activities. Consequently, the urban geography is more complex consisting of multiple areas, new and old, growing and shrinking. The new social and economic urban cleavages find their concentrated expression in distinct types of localities of growth and decline within contemporary cities, such as city centers, waterfronts, gentrified neighborhoods, gated communities, brownfields, public housing estates, edge cities, etc. Final part touches upon current discussion about continuity and change and chaos or order in urban development patterns. The complex pattern of urban changes has led some commentators (usually associated with so called Los Angeles school) to emphasize chaotic and random character of postmodern urban form that is in sharp contrast with modern cities studied by Chicago school. The argument continues stating that these new urban forms require radical departure from earlier theories and methods in favor of new paradigm in urban studies. However, conducted empirical studies show that despite an increasing metropolitan complexity, cities has never been a simple one dimensional entity and that recent changes in urban form are as much about continuity as about formation of new landscapes that are radically different from the past.

(Pracoviště autorů: L. Sýkora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: sykora@natur.cuni.cz. I. Sýkorová je postgraduální studentkou téže katedry; e-mail: sykorov1@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 14. 3. 2007